

М. А. НЕСТЕЛЕБВ

г. Славянск

**МАССОВАЯ ЛИТЕРАТУРА, КАНОН И КУЛЬТ
(К ПРОБЛЕМАМ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ И ДЕФИНИЦИИ)**

В статье исследуются категориальные и терминологические особенности использования терминов «массовая литература», «канон» и «культ» в современном литературном дискурсе. Определяется специфика их взаимодействия в социологическом, эстетическом и культурологическом аспектах.

Ключевые слова: массовая культура, канон, культ, классика, литературный дискурс.

Стаття надійшла до редколегії 09.10.2015

УДК 821(100)“18/19”.0

І. І. НІКІТОВА

м. Хмельницький

nii@ukr.net

**ЖАНРОВО-ТЕМАТИЧНІ КАНОНИ ТВОРІВ
ОЛЕКСАНДРА СМОТРИЧА В КОНТЕКСТІ ПРОБЛЕМИ
«ЕЛІТАРНА / МАСОВА ЛІТЕРАТУРА»**

Внесена у заголовок тема аналізується в українському літературознавстві вперше. З'ясовано, що жанрово-тематичні канони О. Смотрича в контексті проблеми дихотомії «елітарна – масова» література відображають стан вивчення праць письменника часів проголошення незалежності України. Доведено, що елітарна літературна продукція О. Смотрича уособлює образ автора, його екзистенцію «бунту», естетику «боротьби», «опору», демонстрації національно-культурної специфіки українського руху опору в еміграції, а отже, є вагомим чинником національного відродження, антитезою соціалістичної духовної продукції.

Ключові слова: аналіз, елітарна / масова література, Смотрич, стиль, жанр.

В українському літературознавстві феномен масової літератури із погляду соціальних та естетичних / антиестетичних критеріїв досліджено недостатньо, а жанрово-тематичні канони творів діаспорного письменника Олександра Смотрича – й поготів. Маємо декілька вітчизняних публікацій про масову літературу, авторами яких є А. Таранова [14], С. Філоненко [17; 18], А. Кривопишина [6], В. Винник [2]. Проте широко розглянуто проблематику масової літератури російськими філологами, зокрема В. Самохваловою [12], Ю. Лотманом [7], Л. Гудковим [4], Б. Дубінім [5], К. Акоп'яном [1], німецьким славістом Бірґитом Менцелом [9] та ін. Хоча, якщо кинути погляд у ретроспекцію, то ця тема не нова, масову літературу виділяють як окремий феномен у системі художньої літератури з XVIII століття. На нашу думку, українські літературознавці особливу увагу звернули на масову /

елітарну літературу з розпадом СРСР, коли відійшла в минуле советська цензурна система, коли активно стали розвиватися літературні групи і течії, зійшлися на «горизонті» поезики в естетичних вимірах «високе» / «низьке», коли стиралися межі раніше чітких жанрово-стилістичних аспектів і різке протиставлення жанрів високих, «серйозних», інтелектуальних, канонічних і «не літератури», «кітч», «бульварної літератури». До масової літератури відносяться твори, що не відповідають гатунку елітарної, «високої».

Мета цієї статті – в контексті аналізу проблеми «елітарна / масова» література окреслити жанрово-тематичні канони творів діаспорного письменника Олександра Смотрича.

Відомо, що сучасна масова література оперативна, її цікавлять «свіжі» факти, «гарячі» події, а персонажі – переважно олігархи, метросексуали, жінки-розпусниці, екстрасенси,

знаменитості шоу-бізнесу. Проте подібна художня практика швидкоплинна, застаріває, а найцікавіше, естетично вартісне стає надбанням елітарної літератури, в якій прочитується глибинна рефлексія над проблемами сучасності чи недалекого минулого. Саме під таким кутом зору вивчаємо, аналізуємо творчість О. Смотрича (Флоринського), спершу твори якого реципієнти сприймали як феномен масової культури, а нині його неординарна художня спадщина є темою наукових досліджень [3; 8; 11; 15; 16], уваги шанувальників красного мистецтва. Так, 2 грудня 2014 р. в **Національному музеї літератури України відбувся** літературний вечір «І все ж люблю життя...», присвячений пам'яті українського поета і прозаїка, журналіста, музиканта Олександра Смотрича (справжнє прізвище – Флоринський, народився в Кам'янці-Подільському 1922 р., помер 2011 р. у м. Фергусі, Канада), одного з талановитих представників еміграційної літератури. В анонсі заявлено, що письменник є автором збірок новел та оповідань «Ночі» (1947), «Вони не живуть більше» (1948), «Вибране» (1952), «Буття. 16 нікому не потрібних оповідань» (1973), «Подорож у країну ночі» (2010), поетичних збірок «Вірші. I, II» (1974), «Вірші. III» (1975), «1933» (1975), «20 коротких віршів» (1975), «Вірші. V, VI, VII, VIII» (1975), «Вірші. IX» (1976), «Лірник» (1976), «Ужинок» (1985), «Скупі вірші» (2011). На вечорі виступили з ґрунтовними розвідками відомі літературознавці Ю. Ковалів, Л. Тарнашинська, В. Мацько, які зазначили, що О. Смотрич працював у жанрі малих епічних форм і виступав експериментатором різножанрових поетичних текстів. На підтвердження мовленого поетичні і прозові твори О. Смотрича звучали у виконанні заслуженого діяча мистецтв В. Довжика [19].

Лірику О. Смотрича дослідниця Ірина Накашидзе (м. Дніпропетровськ) у статті «Життя української громади у творчості україномовних поетів Канади другої половини ХХ ст.» [10] цілком слушно оминула, тому що насправді цю художню лінію поет не розробляв. Аналізуючи поезію О. Смотрича, Г. Грабович відносить його до «самітників», тобто таких, хто не належав до жодного літературного угруповання. Насправді це не зовсім так, оскільки,

перебуваючи після війни в Ганновері й навчаючись у консерваторії, він був кандидатом у члени МУРу, і його перші прозові твори підтримали авторитети від літератури В. Винниченко і Ю. Шерех (Шевельов) [13, 357–364]. Але якщо В. Винниченко схилився прозаїка до традиційного творення образів, сюжетів, характерів, то Ю. Шерех – до модерного письма: «Тема в попередніх Ваших речах була замаскована тим, що говорилося про советську людину. Я добре розумів, що це – шифр, але свідомо не розкривав його прямого значення» [13, 363]. Емігрувавши до Канади, не належав до жодної партії чи літгрупи. Просто вирішив бути вільним інтелектуалом, нікому не підзвітним, не зобов'язаним. Тому до певної міри призабутий в еміграційному середовищі. І коли проф. В. Мацько заходився упорядковувати й видруковувати прозову збірку «Подорож у країну ночі», то в листі автор писав: «Ваше чуле та людяне ставлення до мене і моїх творів, а тепер берете на себе неймовірний тягар видати їх «в одній книжці» – все це неабияк заохотило мене до дальшої дружньої співпраці з Вами. А то я вже був зовсім охляв» [11, 101].

У ранніх творах О. Смотрича спостерігаємо імпресіоністичне нюансування, звернення до традиційних тем, сюжетів, образів – проявів масової літератури, а ось канадський період (1949–2011) – розкрилля душі письменника, який творить дивовижні речі, подібні до тих, що з'явилися в 90-х роках минулого століття на книжковому ринку України. Ідеться про те, що про твори Смотрича 50–70-х рр. минулого століття, «дев'ятдесятники» не чули і подавали реципієнтам свої шедеври, наче космічне відкриття, а критики апофеозно називали їх «вишукане» письмо постмодерним. Із приводу цього Ю. Лотман писав: «Як тільки ми виходимо за межі звичних нам уявлень і тієї культури, в якій ми виховані, кількість полемічних випадків стосовно того, що ж віднести до художньої літератури, починає загрозливо зростати. ... Факти рухомості межі, що відділяє художній текст від нехудожнього, численні. У цьому сенсі уявлення про літературу (логічно, а не історично) передує самій літературі» [7, 775].

Щодо визначення дефініції масової / елітарної літератури, то не слід відкидати

позицію критиків, які формують іноді викривлену (суб'єктивну) думку читачів, даючи оцінку авторові і твору зі свого світоглядного обширу; критикові на підмогу приходять і редакційна політика, естетичні смаки журналістів. Іноді буває так, що вони висувають категоричну істину в останній інстанції, підносячи реципієнтові «літературну картину»: замість масової елітарну літературу чи навпаки. Скажімо, Г. Грабович не сприймав окремих віршів О. Смотрича, оскільки в них не можна було перекласти англійською мовою ненормативну лексику, решту відносив до лірики, в якій превалує «наївність, поглиблена свідомою антипоетичною поставою, робить його поезію яскравим і, як на мене, захопливим феноменом». Таку інвективу слід розглядати не інакше як суб'єктивний підхід до оцінки художнього твору, бо чітку межу між масовою й елітарною літературою поставити не можна. Унісонуючи тезі діаспорного літературознавця, нагадаємо, що в новітній історії української літератури маємо факт, коли письменник уживає в художньому творі ненормативну лексику й отримує високу оцінку не лише читачів, але й членів поважного журі, нагороджується премією.

Поезію ж Смотрича Г. Грабович поділяє на дві частини: «в істоті лірична й автобіографічно-рефлексивна». Критик елітарну поезію відносить до «нормальної», решту – до масової: «пізніша поезія... більш стримана й «нормальна», відображає унікальний, напрочуд звучний і сильний голос». Масовій літературній продукції О. Смотрича літературознавець виносить вердикт: «...вірші не тільки навмисно грубі, часто непристойні, насичені маніакальною, obsesивною відразою й дідівською злобою, але також проявляють певну послідовну, «програмову» антиестетичність і антипоетичність». Г. Грабович не помітив, що поет працював у стильовому ракурсі модернізму й раннього постмодернізму, а отже, дотримувався таких жанрових норм, жанрових дефініцій, що їх диктували естетична й стилістична форми, літературна західноєвропейська традиція, на яку орієнтувався. Нині О. Смотрича сміливо можемо називати не лише експериментатором, а й новатором постмодерного стилю в українській літературі

другої половини ХХ століття. Про це свідчать новели «Final», «Лист», «Коли за вікном ранок і сонце», що потребують інтелектуальної напруги, інтелектуально підготовленого читача.

На нашу думку, відсилати поезію О. Смотрича до масової літератури не слід навіть із причини, що там «захлинаються жовчу» (Г. Грабович), виявляють радикальний ревізіонізм, а поетова «озлобленість» в основному пантопічна. Насправді ж автор художніми засобами моделював екзистенцію «бунту», естетику «боротьби», «опору», демонстрував національно-культурну специфіку українського руху опору в еміграції. Тому твори О. Смотрича є помітним чинником національного відродження, є антитезою соцреалістичній духовній продукції. *Олександр Смотрич* (так себе в житті й літературі йменував) тематично наближений до сучасного Ваню Крюгера (Івана Коломійця): художнім словом полемізував (не дискутував) із червоною пропагандою, заперечував її, експериментуючи з соцартівською ідеологією. Критики завважили, що він ізчаста виводить образ смерті (Ю. Лавріненко), а наскрізною метафорою виступає в нього «квінтенсенція ночі» (Л. Тарнашинська). Насправді ж автор мав на думці екзистенцію тривоги за майбутнє України, в образі ночі – колоніальне становище рідної землі, смерть – це некрокомуністичний дискурс, як творча гра з мертвою радянською міфологією побудови комунізму, оскільки письменник відчував, що українська нація обдурена, не живе і не буде жити при соціалізмі, а животіє в країні ночі, темряви, несвободи, страху, принижень, у країні державного капіталізму під керівництвом кремлівських вождів.

Смотричева маслітература присутня в різних жанрах: епістолярії, публіцистиці, прозі, поезії; в його українській прозі та поезії особливо виразно постає ідеологічно-художній мілітарний дискурс. Тому навіть у письменницькому українському середовищі його внутрішній «бунт», філософсько-екзистенційну лірику не всі сприймали як належить. Так, Ганна Черінь уважала, що Олександр Флоринський «хулганив у творах», а Юрій Лавріненко, навпаки, порадив за збірку новел «Буття...»: «Вітаю з особистим літературним Відродженням. Нарешті сьогоднішня

наша еміграційна література має свого справжнього і діючого белетриста... Який рішучий лаконізм! І як це при темі смерти Ви вмієте змусити так безжурно сміятись? («Сила») [16, 114].

У художніх творах Смотрич-екзистенціаліст намагався розкрити справжні причини трагічної невлаштованості людського життя, його ліричний герой, персонажі протидіють суспільству, державі, середовищу, ворожому «іншому» лише з тієї причини, що всі вони нав'язують свою волю, інтереси, мораль, ідеали. Образ автора – це новий образ вільної творчої особистості. Смотричева художня практика переконує в тому, що масова література не може бути конкурентною щодо «елітарної» та навпаки. Вони співіснують, є взаємовигідним симбіозом. Тому слушною є теза С. Філоненко, яка резюмує, що «українська масова література потрібна, вона популяризує українську культуру» [17].

Таким чином, із вищевказаного можна зробити певні висновки:

1. У своїй творчості О. Смотрич звертався до наративної, ліричної і сатиричної поезії, основними жанрами були верлібр, балада, елегія, епіграма, гімн (написав новий текст до гімну України з нотами).

2. Поетична й прозова творчість письменника, його жанрово-тематичні канони сучасній добі, естетичним критеріям західноєвропейської літератури другої половини ХХ століття та є актуальним відгуком на суспільно-історичні процеси в Україні.

3. Елітарна літературна продукція О. Смотрича уособлює образ автора, його екзистенцію «бунту», естетику «боротьби», «опору», демонстрації національно-культурної специфіки українського руху опору в еміграції, а отже, є вагомим чинником національного відродження, антитезою соцреалістичній духовній продукції. Його твори впливали на формування в читачів національного характеру, національної свідомості і «працювали» на наближення омріяного віками проголошення незалежності України.

4. Експериментуючи з соцартівською ідеологією, О. Смотрич урізноманітнював змістоформу творів, тематично розширював діапазон пізнання людини і природи, людини й

історії, людини і Всесвіту, сповнюючи тексти філософськими максимами, медитаціями, роздумами над сенсом буття. Він органічно поєднав у своїй творчості «краще старе» і «краще нове», «високе» і «низьке», «гучне» і «притишене», делікатно захищаючи художнім словом власні гуманістичні принципи в літературі та погляди на її призначення.

Запропонована стаття не претендує на завершену думку щодо інтерпретації Смотричевої творчості в ракурсі проблеми «елітарна / масова» література, а лише надає простір, відкриває «двері» до наукової дискусії та подальших літературознавчих досліджень.

Список використаних джерел

1. Акопян К. Массовая культура и массовое искусство: «за» и «против» / К. Акопян, А. Захаров, С. Кагарлицкая. — М. : Гуманитарий, 2003. — 511 с.
2. Винник В. М. Функціонування масової літератури в період постмодернізму [Електронний ресурс] / В. М. Винник. — Режим доступу : http://intranet.tdmu.edu.ua/data/kafedra/theacher/sus_dusct/vynnyk/.
3. Грабович Г. Голоси української еміграційної поезії / Григорій Грабович // Грабович Г. До історії української літератури : дослідження, есе, полеміки. — К., 1997. — С. 386—416.
4. Гудков Л. Д. Массовая литература как проблема. Для кого? / Л. Д. Гудков // Новое литературное обозрение. — 1997. — № 22. — С. 78—100.
5. Дубин Б. Классическое, элитарное, массовое: начала дифференциации и механизмы внутренней динамики в системе литературы / Б. Дубин // Новое литературное обозрение. — 2002. — № 57. — С. 6—23.
6. Кривопишина А. Массовая та елітарна літератури в Україні: зауваги до теми [Електронний ресурс] / Анна Кривопишина. — Режим доступу : <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/570>.
7. Лотман Ю. М. О содержании и структуре понятия «художественная литература» / Ю. М. Лотман // Лотман Ю. М. О русской литературе. — СПб. : Искусство, 1997. — С. 774—788.
8. Мацько В. П. Українська еміграційна проза ХХ століття : моногр. / В. П. Мацько. — Хмельницький : ПП І. Ж. Дерепа, 2009. — 388 с.
9. Менцель Б. Что такое популярная литература? Западные концепции «высокого» и «низкого» в советском и постсоветском контексте / Б. Менцель // Новое литературное обозрение. — 1999. — № 40 (6). — С. 391—408.
10. Накашидзе І. Життя української громади у творчості україномовних поетів Канади другої половини ХХ ст. [Електронний ресурс] / Ірина Накашидзе. — Режим доступу: <http://eadnurt.diit.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/2828/1/Nakashydz4.pdf>.
11. Невідомий Олександр Смотрич (Флоринський): листування з Віталієм Мацьком : (28 квітня — 90 років від дня народження письменника) // Слово і Час. — 2012. — № 5. — С. 94—107.

12. Самохвалова В. И. Массовый человек как герой и потребитель масскульты / В. И. Самохвалова // Массовая культура и массовое искусство: «за и против». — М., 2003. — С. 182—196.
13. Смотрич О. Подорож у країну ночі : оповідання, новели, відгуки, листи / Олександр Смотрич. — Хмельницький : Просвіта, 2010. — 388 с.
14. Таранова А. Стратегії сприйняття масової літератури в сучасному літературознавстві / Анна Таранова // Вісник Львів. ун-ту. Серія філол. — Львів, 2008. — Вип. 44. — Ч. 2. — С. 47—55.
15. Тарнашинська Л. «Квінтесенція ночі» — наскрізна метафора творчості Олександра Смотрича // Презумпція доцільності: абрис сучасної літературознавчої концептології / Л. Б. Тарнашинська ; НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка. — К. : Києво-Могилянська акад., 2008. — С. 343—358.
16. Тарнашинська Л. «Незагублений» Олександр Смотрич / Людмила Тарнашинська // Слово і Час. — 2015. — № 7. — С. 97—100, 101—117 (листи до О. Смотрича).
17. Філоненко С. Масова література в Україні: дискурс / гендер / жанр / С. О. Філоненко. — Донецьк : Ландон-XXI, 2011. — 432 с.
18. Філоненко С. Українська масова література потрібна, вона популяризує українську культуру [Електронний ресурс] / Софія Філоненко. — Режим доступу : <http://journalism.ucu.edu.ua/program-highlights/714/>.
19. Цікаві події, виставки, концерти, вечори, фестивалі, заходи в Києві (01.12.2014—31.12.2014) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://samumray.in.ua/podi%D1%97/cikavi-podi%D1%97-vistavki-koncerti-vechori-festivali-zahodi-v-kiyevi-vxid-vilnij-bezkoshtovno-01-12-2014-31-12-2014>.

I. NIKITOVA

Khmel'nitsky

GENRE AND THEMATIC CANONS OF THE WORKS OF OLEKSANDR SMOTRYCH IN THE CONTEXT OF «ELITIST / MASS LITERATURE»

The topic, which the author puts in the headline, has been analyzed in Ukrainian literary criticism for the first time. It is cleared up that the genre and thematic canons of O. Smotrych in the context of the dichotomy of «elite-mass» literature reflects the state of study of the writer's works during the time of proclamation of Ukrainian independence. It is proved that the elite literary product of O. Smotrych embodies the image of the author, his existence of «rebellion», the aesthetics of the «struggle», «resistance», demonstration of national-cultural identity of Ukrainian resistance movement in exile, and thus is an important factor in the national revival, the spiritual antithesis of socialist realism products.

Key words: analysis, elite / mass literature, Smotrych, style, genre.

И. И. НИКИТОВА

г. Хмельницкий

ЖАНРОВО-ТЕМАТИЧЕСКИЕ КАНОНЫ ПРОИЗВЕДЕНИЙ АЛЕКСАНДРА СМОТРИЧА В КОНТЕКСТЕ ПРОБЛЕМЫ «ЭЛИТАРНОЙ / МАССОВОЙ ЛИТЕРАТУРЫ»

Вынесенная в заголовок тема анализируется в украинском литературоведении впервые. Выяснено, что жанрово-тематические каноны А. Смотрича в контексте проблемы дихотомии «элитарная – массовая» литература отражают состояние изучения трудов писателя во времена провозглашения независимости Украины. Доказано, что элитарная литературная продукция А. Смотрича олицетворяет образ автора, его экзистенцию «бунта», эстетику «борьбы», «сопротивления», демонстрации национально-культурной специфики украинского движения сопротивления в эмиграции, а следовательно, является весомым фактором национального возрождения, антитезой соцреалистической духовной продукции.

Ключевые слова: анализ, элитарная / массовая литература, Смотрич, стиль, жанр.

Стаття надійшла до редколегії 22.09.2015